1

Пароплав розвертався, щоб пристати до берега, пасажири стояли біля борту, над головами цвів невимовно синій розлив неба, а море було зеленкувато-перламутрове. Метлинський примружився, ставши на порозі каюти, але сухе, похмуре обличчя його лишалося незворушне. Ступив кілька кроків по палубі і раптом завмер, вдивляючись у незвичайний краєвид, що ліг перед ним. Море врізалось тут у долину, підперезану вузькими лискучими річечками; вивищувалися високі горби, а по долині й горбах розкинулося біле місто із слобідками та селом. Все це топилось у зелені, яка нестримно й пишно зливалася з горбів додолу. Будівлі з правої руки ліпилися одна вище другої, і між них вигулькувала невеличка біла мурована церква.

— Рай! — сказав низький дідок у солом’яному капелюсі і з клинцюватою борідкою. — Справдешній, пане мій дорогий, рай!

Але Метлинський не вступив у розмову. Різко повернувся і знову сховався у каюті.

Тут була сутінь. Вікно захилене фіранкою, крізь неї сочилося скупе світло. З палуби чулися захоплені вигуки, а він сидів у молочній сутіні, й обличчя його стало наче кам’яне. Стояли серед того обличчя шматками заліза очі, довгобразе обличчя було схилене набік, а руки стискали чашечки колін.

Корабель ніяк не міг пристати: пихкала машина, гукали матроси, кричали пасажири, перемовляючись із знайомими на березі, а Метлинський все ще пив молочні сутінки і все ще кам’янів.

Барвиста юрба вже полилася на трап, коли він зворухнувся.

Встав, кинув оком по каюті, відсунув з вікна фіранку, взяв невелику валізу і відкинув двері. Повз нього пробіг, важко гупаючи чобітьми, матрос, повернув до Метлинського широке кругле, поросле рідкою бородою обличчя і засміявся:

— Заспали, пане? Онде вже всі на березі!..

Він не зважив ні на матроса, ні на те, що й справді лишився на кораблі сам, ішов через палубу, різко посилаючи вперед довгі ноги й несучи трохи боком худе тіло з виставленим лівим плечем — обличчя його лишалося незрушне.

— Чудак! — штовхнув широколиций матрос товариша. — Глянь-но: шкура та кості!..

— На іздиханії, — пробурмотів другий. — Тут, брат, і не таких ще побачиш…

Метлинський зійшов із трапа. Юрба ще товклася на набережній, розбираючи візників. Амвросій підійшов до найближчого вільного візника й мовчки сів, поставивши на коліна валізу.

— В готель!

— Руб буде стоїть, — повернувся до нього візник.

— Що руб? — звів голову Метлинський.

— Ізвощик руб…

— Чого так дорого?

— Такий ціна тут, господін…

Він тільки хитнув головою, і візниця торкнув коней. Повернувся різко, аж кістки йому хрупнули в шиї: на трапі стояв круглолиций рідкобородий матрос і позіхав не прикриваючись.

— Чи важко тут влаштуватись у готель? — спитав у візниці.

— Є гроші — неважко, нема грошей — важко, — спокійно відказав той і чвиркнув крізь зуби.

Коні ледве чопали, але Метлинському це було начебто байдуже. Їм назустріч мчало кілька вершників. За мить промигнули повз звощика: молоді, вусаті лиця, блискучі усмішки, кінські морди, що важко дихали, запах гарячих тіл. Метлинський ледь-ледь звів голову.

— Провідники для амазонок! — засміявся візниця, а що Метлинський розмови не підтримав, тільки зирнув краєм ока на худе, важке, наче отінене обличчя пасажира.

— В який, пане, готель накажете — дорогий чи так собі?

Метлинський здригнувся. Глянув на візницю і наче почав пригадувати, про що той запитував.

— Мені потрібна одна суха кімната з вікнами на море, — сказав.

— Дорого, — поцмакав візниця. — Дуже дорого буде стоїть… Такий тут ціна, господін, такий ціна!

Але Метлинський мовчав. Здавалося, дивився не від себе, а в себе: очі без виразу, а обличчя кам’яне.

Візниця натягнув віжки, і Метлинський скочив на землю. Ткнув без слова карбованця і попростував до гостинно відчинених дверей.

— Милості просимо! — кланявся йому від тих дверей якийсь надто рудий служка з бакенбардами і в рудому, як і його волосся, сюртуці.

— За ціну не стоїть! — гукнув із-за спини Метлинського візниця, і рудий служка майже вдвоє склався перед приїжджим.

2

Все-таки воно вабило його, море. Відчув це, ще стоячи перед вікном свого нового помешкання. Величезний зеленкувато-блакитний розлив, що клався перед очима ледве не прямовисною стіною, грав, мінився й тріпотів. Здавалося, ліг отам неймовірної сили й величі гігант, живий і привабливий, з мільйоном очей, що вряди-годи спалахують, — живу плоть відчув Метлинський у тій могутній, безмежній масі: рухалася, дихала й вабила, наповнюючи своїм духом всіх і все на цьому березі. Сходило від нього безліч променів та промененят — праглося ширше дихати, хоч вуста при цьому замикалися, очі запалювалися тим-таки блакитнуватим сяєвом, чи, може, це так йому здавалося. Стояв за вікном із тими зеленкувато-блакитними очима, з наглухо запечатаними вустами — хворі груди його дихали погідно й вільно. Щось таке первісно відчував і в Женеві, коли прокинувся був одного сонячного ранку і вперше побачив залите густим світло-синім сутінком Женевське озеро. Тут знову це пробудилося: зачарування, а може, й захват, з’явилася широка і ясна хвиля, що вдарила й оживила; той подих, що повіявся від моря, зродив якісь особливі імпульси, здавалося, от-от розчинить перед тим ту сокровенну скарбницю, якої так прагне душа. Рука його вчепилась у лутку вікна, він весь подався назустріч тому неймовірному диву: здавалося, між ним і морем іде нечутний діалог; ще мить, ще одне зусилля — і вони, зрештою, порозуміються.

Повернувся різко на стук і побачив рудого служку в рудому сюртуку.

— Обід накажете в номер чи спускатиметеся?

— В номер! — гостро відказав Метлинський.

— Це буде коштувати вам три рублі в місяць і чайові.

— Що буде коштувати?

— Прислуга…

Метлинський розширив очі, наче бозна-яку прояву узрів у прочілі, але служка не дав зловитися: стояв схилено і начебто й погляду власного не мав. Ті дві руді круглі бляшки, що світилися замість очей, були без блиску й виразу.

— По-моєму, я вже попереджував, — сказав, ледве цідячи слова, Метлинський, — що за ціну я не стою…

Проява зменшилася наполовину і глянула на Метлинського вже знизу, з-під рудого чуба, що навис над лобом. І з-під того чуба блиснула несподівано радісна чи облудна всмішка — рудько виходив, радше виповзав, із приміщення задом, наче хвостом помахував.

Метлинський зітхнув полегшено на скрип дверей і знову повернувся до моря. Але було воно вже глухе й буденне, не гомоніло до нього й не вабило — стояла собі зелено-блакитна завіса, а вгорі до неї було причеплено брудного чорного пароплавчика.

Ще довго стояв перед вікном, наче сподівався, що повернуться віднайдені оце недавно чари, і між брів його лежала глибока складка. Зрештою, ступнув від вікна різким поступом, витяг із валізи змінну пару білизни і почав роздягатися хапкими, нервовими рухами. Скидав із себе несвіжу білизну з бридливою поспішністю, наче боявся, що його застане за цим заняттям служка, і тільки коли застібнув на комірі останнього ґудзика, полегшено зітхнув і згорнув брудне у недбалий згорток.

— Можна! — гукнув він, вже сидячи за столом і легенько постукуючи нігтями по скатірці.

У двері всунувся рудько із тацею в руках, і на його вустах заграла послужлива і також руда, як і все в ньому, всмішка.

3

Море було погідне. Він покинув кімнату, в якій не міг уже сидіти, ставала вона кругла й сіра, і почало народжуватись у ній те, від чого тікав проздовж останніх літ, відколи залишив професорську кафедру і вийшов на пенсію: нависало воно над головою, як хмара чи каменюка, що висіла колись над Танталом. Відтоді й почав він шукати сонячних берегів та сонячних кімнат. Перестав рахуватись із цінами, хоч не був так багатий, зрештою, ощадністю ніколи не відзначався.

Ішов стрибливою ходою до моря, тримав схилено довгобразу голову, і погляд його палав. На нього неодмінно звертали увагу, панночки пирскали в хусточки, а відтак шепотілися поміж себе. Він, однак, того не помічав, ніс перед себе зелено-блакитні очі, і очі ті тільки й бачили, що море, яке знову покликало його до себе. В голові його, як защораз, коли находило таке наїття, виникали дивні й так само зеленаво-блакитні слова: колись молодим легко подавався на їхній погук і ладнав їх сяк-так на папері. Пізніше покинув це робити: вже тоді відчувся отой розлам, який потім все більше й більше його мучив: одне відчувати, а інше — втілювати. Ніколи не мав від того справжнього задоволення: осяйний вогонь, перелитий на папір його рукою, нікчемно чах, лишаючи порожнє накопичення слів.

— Я, — сказав колись Метлинський Костомарову, — може, й народився поетом, але мене вбиває як поета дисонанс між тим, що можу, і тим, що хочу. Переживаю часом дивовижні хвилини, вони чорні, як ніч, але тоді начебто й справді я богую. Після того надходить похмілля. Воно чорніше і важче ночі, через те я по-справжньому

нікчемнію. Душа стає порожня й глуха — і жити мені під ту хвилю не хочеться!

— Професорська лірика, — всміхнувся доброю усмішкою Костомаров. — У мене ті ж таки проблеми. Ми, мабуть, з вами поети одного тіста й однієї потенції. Наша мозольна праця віршарів і справді блідне перед подихом справжнього одкровення. Я це зрозумів, коли вперше прочитав Тарасові вірші...

Метлинський спинився. Перед ним було море. Он воно, те море! Легкий сутінок уже лягав на навколишні горби й будинки. Легкий сутінок хитався, заповнюючи велетенський синювато-зелений простір, що хвилювався начебто зсередини і дихав запаморочливою свіжістю. Метлинський сів просто на жорству й завмер, вдивляючись у загадкову й чудову гру кольорів. Сонце сховалося за західними хмарами, і все покрила рівна, однаково прозора й тремка плівка. Все в тому світлі застигло, а коли й рухалося, то дивовижно сповільнено — кілька човнів на гладкій поверхні гавані і кілька серед неба пташок. Вже починав відчувати ту музику, що завжди його непокоїла, зносила, а потім руйнувала. Обличчя його зблідло, а погляд зовсім погас: мертве, виснажене обличчя було повернуто в бік моря, пило густий, прохолодний дух і напитися не могло. Під цим широким, хай і захмареним небом не відчував отої загнаності, яка завжди виникала в малому просторі кімнат, але тут знову піддавався спокусі бути поглиненому отим вогнем, що останнім часом майже попелив його. Там, біля Женевського озера, звідкіля він так само втік, як утікав передоцім із Харкова, знову піддався юнацькій спокусі і списав після довгої перерви кільканадцять сторінок, засипавши їх дрібним бісером безконечних правок. Це освітило його й очистило, і він потім щовечора сідав до столу, переписував і знову засівав бісером правок; здалося, вперше досяг якої-такої гармонії між тим, що можеться і що хочеться. Цілий тиждень тяглося оте загадкове щастя — аж до того винятково сонячного дня, коли зайшов до своєї кімнати, ледве не осліплий від надзвичайного сонця, випитий і зморений від світла й надто свіжого повітря. Він вийняв тоді списані сторінки, щоб закріпити настрій такого

надміру погожого дня, і перебіг очима написане. Здригнувся раптом від гострого болю: бліді й безбарвні слова лежали перед ним. Аж на вікна озирнувся з розпачу: стояло за ними синє безмежжя, тріпотіли, мінилися, й світилися, і пританцьовували облиті сонцем листки на деревах; колір неба був теплий, м’який та ласкавий, і посвистували в тому м’якому теплі пташки. Губа його була закушена так, що аж сльоза виповзла з ока, а на шибці раптом дзвінко задзижчала муха. І він дивився вже тільки на цю муху, що билась у прозоре скло і пробити його не могла, рука жмакала ті кілька аркушів, яким годину тому надавав виняткового значення, і, бачачи крізь ту сльозу муху на вікні, відчував, що їх уже не одна, а кілька, — величезне вікно уявилося йому, вікно всесвіту, що розіклався над головою; скільки їх є таких, що зводять туди очі: синява й краса, а тут прикуті до землі кволі ноги й сухе повітря важко спалюється в пересохлих грудях. "Уподібнення — це тільки тінь, — шепотів він із роздразненням, — бліда й немічна тінь. Мають ціну тільки справжнє життя і справжні почуття!"

Звівся, сколихнутий залізною логікою цих слів, очі його покругліли й заблищали. Озирнувся, наче шукав опертя, і побачив череваня, що стояв неподалець і грався легенько ціпком.

— Чи не скажете, пане, є тут, у Ялті, парк? — спитав Метлинський.

— Не парк, а парки, шановний, — озвався тонким голосом черевань. — Прошу до вашої уваги: два сади графа Мордвинова, але не раджу, пане, в них гуляти. Обидва на низині, та ще й річка біжить. Неважко придбати там, пане, — черевань стишив голос і похилився до Метлинського, — й пропасницю. Є ще міський парк, там теж вогко, а що вже зовсім нестерпно — музика, пане. Треба мати залізні нерви, щоб її витримати. Коли хочете подивитися на краєвиди, — обличчя в череваня стало кругле й усміхнене, — підіть у парк князя Дундукова-Корсакова. Там, правда, чимало виноградників…

— Ви часом не з малоросійських губерній? — трохи зарізко перебив череваня Метлинський.

— Я, з малоросійських? — зробив круглі очі черевань. — Звідки ви взяли, що я з малоросійських губерній?..

Але Метлинський уже йшов геть. Черевань побачив тільки його зелено-сині очі, що світилися, наче дорогоцінні камінці, а тоді й суху, високу постать, що швидко віддалялася, незграбно помахуючи руками. Він розтулив здивовано рота і так стояв кілька хвилин, сторопілий.

4

Темінь упала на місто раптово, начебто хто спустив завісу і заслонив і море, і небо. Грала музика, гуляли на алеях парку чинні пари: важкі, неповороткі чи, навпаки, худі й рухливі. Світили ліхтарі, кидаючи на алеї косми проміння, в тому світлі часом запалювалися формені ґудзики чи вкрита позліткованими прикрасами жіноча одежа. Музиканти грали ліниво й повільно, а капельмейстер так само ліниво помахував паличкою. Поли його фрака від рухів розходилися, з’являючи круглий задок.

Метлинський став неподалець оркестру в затінку кипариса і понуро дивився. Пари доходили до оркестру, обкручувалися довкола звищення, на якому той стояв, і повільно розчинялися в освітленій алеї. Інколи спинялися і заводили розмови, тоді інші пари обтікали бесідників, наче вода річкове каміння.

— Гляньте, — схилилася чепурна голівка до золотого погона. — Що за проява там, під деревом?

— Це якась нова проява, — відповів, граючи усміхом, власник золотого погона. — Принаймні досі ми її не помічали.

— А не примітити важко, — засміялася чепурна голівка, наче срібним дзвоником задзвонила, і мимохіть повела оком у той бік, де світила поглядом висока, нескладна й чорна постать.

— Мадемуазель подобаються оригінальні мужчини?

— Так само, як і дерева, — схилилася чепурна голівка.

Капельмейстер наче прокинувся і раптом змахнув енергійно паличкою. Музиканти ожили, й пари на алеях зарухалися моторніше: були зв’язані з музикою невидимими ниточками і безвідмовно їм улягали.

— Хто, хто, — сказала гладка дама своєму не менш гладкому співрозмовнику, — а той чоловік під деревом і справді хворий. Тут, милий ви мій, не тільки можна позбутися власних хвороб, але набратися й чужих.

— Але думка поїхати сюди була ваша, а не моя, мій друже.

— Оце й погано, що ви так дуже покладаєтеся на жіночі думки.

Серед неба завис незвично блідий місяць, Метлинський зирнув на нього, різко повернувсь і ступив у темінь. Ішов швидкою, сягнистою ходою — вертався назад до моря. За спиною лишалася химерна музична скринька, з якої виточувалися мертві металічні тони. Пари нагадували дерев’яних ляльок, повертали головами, всміхались і кланялися — його пойняли раптом тоскна тривога та біль. Ішов і майже фізично відчував: побіч біжить хтось так само худий, як він, і так само чорний. Той, чорний, зовсім схожий на нього: виснажене довгобразе обличчя й блискучі зеленаво-сині очі. Той Хтось, однак, не має тіла, він прозорий та плоский, як тінь. Не покидає його вже бозна від якого часу, принаймні від того моменту, коли повернув ключем у дверях власної квартири в Харкові і мимохіть упіймав себе на думці, що ніколи туди не вернеться. Тільки в Женеві, коли днями просиджував за столом, плетучи на папері літерні знаки, той Хтось начебто покинув його. Але повернувся відразу після того погожого дня, коли так нагло відчув Метлинський своє безсилля. Рука спазматично зіжмакала списаний папір, а очі серед

обличчя помертвіли. Відтоді знову побіг, а за ним поплелася прудка й безтілесна тінь…

Метлинського знову вабило море, ніби мав справдити там бозна-які заповітні сподіванки. Наче ось-ось мав розчинитися перед ним зачарований вертеп, і в ньому він побачить не комічне дійство, а щось таке, що виб’ються йому на очі сльози.

І він побачив-таки красу, якої сподівався. Перед ним відслонилося море, і було воно фосфорично осяяне, мерехке, повне німого руху й трепету, барвистих магнетичних переливів, притишеного й срібного гомону. Стояв, наче тільки й лишилося в нього, що тіньова оболонка — все єство витекло й перелилося у те оманне сяяння. Так, він зовсім зник із цього світу; мозок розтікався клітинами по небі, подумалося, що те небо, густо всипане зорями й прикрашене мідною бляхою місяця, і може бути таким по-особливому розпорошеним мозком, тіло його землею ставало, а душа незрівнянним оцим морем. Саме в ньому, в морі, народжувалася по-справжньому чарівна музика, побіч якої музика паркова відчувалася як вороняче крупання побіч соловейкового співу. Метлинський раптом відчув, що полилися йому з запалених повік сльози, в душі сколихнулася велика й світла хвиля, і він раптом легко повірив, що ще трохи, що одне таке осягнення чи одкровення — й він освітиться, як це море, здобувши нарешті вогонь, до якого так безнадійно тягнеться, а коли те станеться, буде сам джерелом того вогню — не прийматиме його, а випромінюватиме.

5

Наступного дня він знову змінив білизну. Скидав її з себе різко й бридливо, наче звільнявся від надокучливої шкури, — здавалося, одежа увібрала в себе дух учорашнього дня, порожнього й нікчемного, як і всі дні передоцім. Мусив зустріти новий день у чистій оболоні — це стало однією з безодмінних умов його існування.

Служка приніс зміну сьогодні вранці, і він був задоволений: боявся, що праля не встигне. Сів до сніданку з погіднішим настроєм і, коли служка поставив перед ним тацю, спинив його коротким порухом:

— Скажіть, дорогий, чи є тут особливо гарні місця?

Рудько розправився, на мить утративши послужливу приниженість, на вуста лягла самовдоволена всмішка:

— Кращого місця, як Алупка й палац князя Воронцова, нема, ваша честь.

— Я маю титул статського радника і можеш називати мене вашим превосходительством, — м’яко зауважив Метлинський.

Очі в служки покругліли, блиснула в них іскра, і він послужливо спустив голову:

— Слухаю, ваше превосходительство.

— Скільки звідси верст до Алупки?

— П’ятнадцять, ваше превосходительство.

Метлинський поклав на тацю монету.

— Рад стараться, ваше превосходительство!

Вже знову був зігнутий удвоє і знову виповзав, покручуючи задком, із кімнати.

В коридорі служка розігнувся й подався в лакейську.

— Чорт! — сказав він товаришу, з яким розминався в коридорі. — Мені, брат, дістався такий тип, що я б його з великим задоволенням повісив на першій гілляці.

— А гроші платить?

— Гроші платить. Але така морда, аж з душі верне. Згинайся тут перед кожним падлом.

— Наша служба така — згинатись, — спокійно сказав товариш. — Від поклонів ще жоден не ламався. Хочеш доїти — гнись!

Він підморгнув рудькові широкою, високо зведеною бровою, і вони розійшлись, засміявшись...

Метлинський уже йшов по вулиці, різко посилаючи вперед ноги. Виставив ліве плече, а його понуре обличчя не спогіднилося від яскравого сонця. Вулицею котилися екіпажі, в яких похитувалися люди з курортними обличчями, промчало верхи кілька амазонок у супроводі вусатих довгоносих красенів — вони безсоромно перезиралися поміж себе. Це неодмінно помічали виставлені у вікнах знуджені жіночі й чоловічі лиця, поверталися одне до одного, наче механічні ляльки, й благочестиво обурювалися.

"Вертеп!" — думав Метлинський, стрімко переходячи вулицю.

— Мені до Алупки! — сказав різко візникові.

— Самі поїдете чи чекатимете компаньйонів?

— Сам.

— Дорого, пане, обійдеться. Я везу, здебільшого, по троє: кожен кладе по три карбованці.

— Три карбованці за п’ятнадцять верст?

— Такі тут ціни, пане. Коли поживете у нас трохи, звикнете. Окрім того, побачивши Алупку, й грошей не пошкодуєте...

6

Вони минули з лівого боку шляху царську резиденцію Лівадію, за нею осади великих князів — Оріанду, Ай-Тодор і Гаспру, потім Місхор, коні йшли по чудовій дорозі рівно й гінко, монотонно подзенькуючи дзвіночками. Довкола вивищувалися голі скелі, тяглися гори, одягнені в розкішну зелень. Метлинський дивився на це спокійно, навіть байдужно, здавалося, вся довколишня розкіш не дуже його й уражала, хоч не минав увагою жодної цікавішої місцини. Йому трохи заважав візник зі своїм помахуванням пугою й окриками, так само заважало дзеленчання. Хотілося ввібрати на повні груди тиші цього завороженого краю, бо тиша тут мала бути особлива. Поверталося поступово вчорашнє почуття, яке пережив, зустрівшись із нічним морем; він прийшов після того додому й таки відчув незборимий потяг до паперу. Повторювалося те саме, що було в Женеві, і, коли олівець все-таки черкнув аркуш, не побіг по ньому, а ледве поповз. Не писав про море та його красу — було б надто елементарно переносити враження мимолітні — був то сумний плач його серця, який почався ще далеко в минулому, коли зважився видати свою єдину дитячо-наївну книжку: "Думки, пісні та ще дещо". Тепер його цікавило оте "дещо" — зранена й скалічена душа, яка знаходить слово, щоб виспівати біль. Знищене в Женеві було подобою того співу, а вірші, які колись показав людям, — тільки натяк на його можливість. "Я надто мало мав великих зворушень, — думав він, похитуючись у повозі й приплющивши очі, — тільки з великих зворушень може виплисти велика музика". Вчора він таки по-справжньому відчув ту музику, лишалося закріпити її в серці і спробувати відтворити. Не прочитав ще того, що витворила в сутінках його рука, — не хотів

світити, а вранці вже мав перед собою страх. "Свічка для цих сутінків, — думав, кінчивши писати, — груба імітація!" Боявся знову відчути вузьку, чавку обмеженість стін — міг би втратити цю першу так просто знайдену радість. Відтак знову заплеснув би душу чорний морок, і знову треба було б видряпуватись із прірви. Тоді прийде те, що найбільше страшить його останнім часом, — гострий, чорний відчай...

Він підіймався під гору, часто спиняючись, бо чавила його ядуха; важко, хрипко віддихувався, але коли повернувся, щоб глянути на палац князя Воронцова, очі його стали зовсім голубі. Палац не випинався й не вражав своєю величиною, але все в ньому: лінії стін, вікон, даху, димарів, башт — було вивершене і складене з таким незбагненним смаком, що в Метлинського відлила кров від обличчя. Це стало як продовження чи відбиття грандіозного Ай-Петрі, який вигравав під сонцем зеленкувато-сірою барвою. Так само вигравав діорит стін палацу, заповитий пишними заростями дикого винограду, плюща і якихось інших рослин, що їм і назви не знав. Там далі — море, вітер дув просто звідти, несучи хвилі цілющого, гострого повітря: Метлинський мимовільно відчув, як прочищаються йому груди, входить у них чародійний бальзам, а з ним і почуття, якого давно праг, але рідко коли досягав, — захват до збентеження. Приплющився, щоб погасити в собі гострий вогонь, а коли розплющився, знову був спокійний і міг пити очима всі ті арабські бані й рівні дахи, вузенькі проходи й потайні двері, вікна й маленькі, наче кватирки, віконечка — все так вибагливо й догідно спліталося, що мимохіть подумав: сниться йому один із кращих снів.

Захотілося побачити це диво з фасаду, бо чомусь здавалося: звідти мусить усе вписуватись у небо і відбивати море, котре так спокійно й задоволено грає барвами. Мимохіть змахнув з очей сльозу — був це спалах щасливого якогось плачу.

Біля парадного входу до палацу стояв високий кремезний чолов’яга з орлиним носом і звислими вусами, і це класичне козацьке обличчя побіч екзотичних стін здивувало і схвилювало Метлинського.

Чолов’яга всміхнувся білозубою всмішкою, і його очі тепло засвітилися.

— Милуєтеся на палац? — спитав із виразним українським акцентом. — Прошу, заходьте!

— Чи не можна було б озирнути палац зсередини? — спитав Метлинський, і в його завше сухому тоні пробилися незвичні для нього несміливі нотки.

— Я можу й провести, — сказав вусань. — Як домашній лікар князів Воронцових, коли ваша ласка.

Метлинський витягся й посерйознішав:

— Відставний професор Харківського університету Амвросій Лук’янович Метлинський!

Тоді зацвіло, заусміхалося, засвітилося, аж засяяло до нього лікареве обличчя. Він схопив руку Метлинського великими долонями й міцно потиснув.

— Боже ти мій! — вигукнув по-українському. — Хто б міг подумати?

Бліді рум’янці спалахнули на сірому обличчі Метлинського. Козацьке обличчя, українська мова — все це його гостро схвилювало.

— Дивуєтеся, що вас знаю? — задоволено й радісно рокотів приємний лікаревий голос. — Та я, дорогий ви мій, не раз про вас думав і

згадував. Я, Степан Руданський, так само, як ви, бавлюся українськими віршами і так само, як ви, закоханий в українську народну словесність.

— Як ви себе назвали? — перепитав Метлинський.

— Та що вам скаже моє ймення? Omnia mea mecum porto! Всі мої томи й збірники ховаються у власній не дуже вибагливих форм скрині. Але я дуже й дуже радий вас бачити!

— Ви друкувалися в "Основі", — сказав, пригадуючи, Метлинський. — Так, так, я добре пам’ятаю… То були доладні твори.

— Які там доладні! Коли хочете щось доладного подивитися, ходімо проведу вас до палацу. Бачите, я сам ялтинський лікар, а домашнім лікарем Воронцових став з принуки, щоб зводити кінці з кінцями, тобто щоб їсти не тільки обід, а мати при тутешніх цінах для себе й родини вечерю.

Вони вступили у величні дубові двері, і назустріч їм пішов сивий татарин.

— Хочу показати його превосходительству палац, — сказав Руданський, і на вустах дворецького з’явився чемний оскал. Повів рукою у бік залів і чемно схилився.

— Це чудо вибудував англієць Бльор, — сказав Руданський. — Хоч часто тут буваю, не можу стриматися від спокуси подумати, скільки це коштує і звідки взяті такі гроші. Господар приїздить сюди раз на рік на кілька місяців, оце незабаром його сюди й чекають, а потім знову зали стоять пусткою. На утримання палацу й парку йде щорічно сорок тисяч карбованців. Чи не марнотратство?

Вони стояли перед портретом молодого графа Браницького, що став потім тестем графа Михайла Воронцова.

— Не було б марнотратства, не було б і палацу, — зауважив Метлинський.

Тут, у залі, між цих розкішних стін, багатого ліплення й найдорожчих шпалер, він наче виблід, позеленів і навіть поменшав. Обличчя ще більше спохмурніло, а очі погасли.

— Та й правда! — всміхнувся Руданський. — Не було б великопанської примхи, і цей чудовий берег стояв би порожній. Палиця на два кінці, — він засміявся, й луна прокотилася по порожніх залах.

Вони пройшли через велику вітальню і вийшли в зимовий сад.

— Все-таки моя проста натура не витримує такої розкоші, — сказав Руданський. — Тут є якийсь цікавий закон: переступивши межу того, що латинці назвали sancta simplicitas, щось із краси починає зникати.

Вони зайшли до їдальні. Розкішна важка мебля, два коминки, а між ними водограй. Спокійно стікали легкі, грайливі струмки.

— Краса завжди і всюди — краса, — тихо сказав Метлинський. — Ми часто обмежуємо її в собі, губимо й вихолощуємо, зачиняємося самовільно замість того, щоб бути як квітка, що підставляє під сонце пелюстки. Я останнім часом багато про це думаю, і мені здається: чим менше у нас упереджень, тим менше й обмеженості.

В більярдній вони побачили величезне гральне поле, на стінах портрети батьків Михайла Воронцова і його жінки з роду Браницьких.

— Краса — в людській щирості й простоті. Все, що має на собі хоч тінь манірності, зайвої ускладненості й нагромадження, свідчить про смак переобтяжений, а отже хворий.

— Як на мене, то я приймаю і ваш погляд, але так само приймаю й погляд супротилежний. Зрештою, ваша точка зору має сенс, коли поруч існуватиме її заперечення.

Вони пішли ліворуч і перейшли через спальню, а тоді будуар княгині. Довгий коридор, у який потрапили, був суціль заставлений шафами з гардеробами князів.

— Ви цікавий співбесідник, — сказав Руданський. — Тут, у Ялті, буває самотньо саме через нестачу людей, з якими можна хоч трохи повправляти мозок. Хвороба загнала мене в ці краї, і мене часто з’їдає ностальгія.

Метлинський промовчав: в надмірну щирість із цим чоловіком йому вдаватися не хотілося. Мимоволі відчув у ньому той живий, пульсуючий вогонь, який виточують непересічні індивідуальності, і вже це по-своєму закривало йому серце. І все-таки весь він, великий та добродушний, з отими дивними очима чудового і трохи незвичайного розрізу, викликав повну довіру: Метлинський мимохіть милувався з нього. Здавалося, стояли на різних полюсах; один із них тіло, а другий — тінь. Один рветься на рідну землю, другий із неї тікає, один палає, а другий тільки хоче видобути вогонь. Метлинський насурмив брови й озирав з підвищеною цікавістю розкішний гобелен на стіні. "Цей чоловік, — подумав він, — здається, може творити як дихати!"

Перейшли довгі сходи й завітали до величезної зали-бібліотеки з шафами, повними старих книжок. На стінах висіли коштовні портрети. Руданський різко повернувся до Метлинського:

— А тут, пане професоре, мене вже заздрість починає брати. Тут же виникає елементарне почуття: взяти це й загарбати, — він розсміявся, і вийшло це якнайдобродушніше. — Шкода мені книжок, які лежать без діла, — додав, мов вибачився.

— Зате краще збережуться для нащадків, — спокійно зауважив Метлинський, і на його вуста лягла тонка всмішка. — Колись я бачив, у що перетворилася одна бібліотека, книги з якої надто вже читалися. Сміття й порох, а винесені знання чи вивітрилися, чи й не завітрювалися до голів. Тут книжка лишається ще річчю, а там вона — тлін.

— Ну, це вже дарма, — повільно мовив, змружуючи очі, Руданський. — Окрім світу речей, є ще світ думок та бажань. Вони наче величезна безначальна сітка, яку кинуто людям на голови. Темні голови — темне й безглузде життя твориться, більше світлих голів — то й світла, й повітря навколо більше.

— Світло й повітря для світлих голів, пане, — відказав спокійно Метлинський. — Темні голови не знають світла, і воно їм нінащо. Накажете, як нетлям, об вогонь палитися? Щоб згоріти?

— А може, й згоріти, — всміхнувся якнайдобродушніше Руданський.

Вони вийшли з кабінету на розкішну, ніби окремий двір, терасу з водограєм. Вернулися до першої світлиці, відчинили величезні скляні двері й мимоволі спинилися. Перед ними лежало синє море і ясніла біломармурова тераса. Море ледь-ледь колихалося, поблимуючи міріадами спалахів, — відчувалась у ньому невимовна сила, ба навіть потуга. Повільно йшли в мармуровім проході, але очі їхні тільки пробігали по вишуканих прикрасах: гніздечках-балкончиках, що висіли над проходом. Лежали перед ними широкі гранітні сходи, що вели просто до тієї синьої, палахкої розкоші, яка грала й мінилася перед ними. Зобабіч сходів палахкотіли пишні квіти у вазонах із білого мармуру і було на них три пари левів, вирізьблених із того-таки мармуру. Перша пара наче спала недалеко від моря, друга, вище від неї, прокинулася й наслухала, а третя, біля палацу, схопилася на ноги, роззявивши пащі, — хто там іде на красу велеліпну, хто там готується її зруйнувати?! Крик безголосий викидають вони із своїх білих пащек, наче хочуть знищити те могутнє Синє, що там, перед ними, — лягло безмежним обширом і дихає затамованою міццю. Метлинський

озирнувся назад, на Алупку: там — величезні дикі скелі Ай-Петрі, а між морем та горою під ясно-блакитним небом розлилося ще одне море — темно-зелена, буйна порість.

Але ні, його вабить більше море. Його манить туди, де тихо палахкоче безхвильне, привітне, чарівне, всеосяжне Синє: бризкає і стріляє назустріч ласкою та усміхом.

— Це найліпше, що є у Криму, — тихо сказав за його спиною Руданський. — Я завжди спиняюся тут і вражаюся. Коли прикро стає й тяжко, коли надто самотньо, приходжу набратися тут снаги. Вірите, це завше допомагає. Там, — показав рукою на море, — відчуваю куди більшу красу й силу, ніж серед цих тисяч позліткованих прикрас. Створена нами штучна краса обов’язково мусить мати в собі отаку онатурену силу. Ви відчуваєте це, пане професоре?

Але Метлинський мовчав. Стис кулаки й зібрав усю волю, щоб стримати сльози, які ось-ось мали бризнути з його блакитно-зелених, як і це море, очей.

8

Вони йшли по вузенькій покрученій вулиці татарського поселення. З одного боку тулилися до гори низенькі будинки із земляними дахами, з другого будинків не було, тільки на одному рівні з вулицею — пласкі дахи й великі димарі серед них: обійстя відділялися від вулиці низьким кам’яним муром. Де-не-де сиділи на дахах і ходили діти, цікаво ззираючись на незвичну пару, яка простувала по їхній вулиці. Високий і худий Метлинський ступав, наче химерний птах, побіч нього химерно крокував широкоплечий і так само високий Руданський.

Руданський звернув до кав’ярні, де сиділи за столичками татари, поважно п’ючи каву й граючи в доміно. Дехто сидів розкинувшись і посмоктував люльку.

Турок виніс для них столик на галерею, послав чадру й приставив стільці.

— Останнім часом, — глухо озвався Метлинський, — я подорожую. Звільнилося багато часу, і я хочу використати його якнайкорисніше. Але надто швидко міняю місця і не встигаю придивитися до місцевих обставин, як це робите ви. Для цього треба спокійного й усталеного життя.

Руданський схилився до нього й засвітився усміхом:

— Дружите ще з музами?

Метлинський стрельнув на нього оком і задивився кудись на вулицю, на якій повільно й однотонно похитувалася темна постать.

— Все це ні до чого, — сказав хрипко. — В юності воно манить нас, бо є начебто продовженням ігор, що гралися в дитинстві, а в літах поважних, на схилі літ якось соромно признатися, що займаєшся дурницями. Окрім того, я не бачу, для кого мав би писати: єдиний наш журнал "Основа" впав через брак читачів.

Турок поставив перед ними філіжанки з чорною, густою, пінистою кавою. Сонце освітлювало тільки частину галереї, через це була поділена на дві косо зрізані площини: темну й світлу. Руданський сидів майже на сонці, тільки голова його куталась у тінь, Метлинський був у тіні весь.

— Ці думки й до мене приходять, — сказав Руданський, погасивши усміх. — Але знаєте, в цьому ділі є щось від нас незалежне: схопить отак зажма, припече і хоч-не-хоч — знову в дитячі забавки!

— Щоб заживати потім гіркоти! — підхопив Метлинський. — Це як пиття вина й похмілля. Я навіть побоююсь того похмілля: щось чорне

таке надходить, лахмате. Тоді хочеться сісти на колеса й гайнути світ за очі.

— Маєте душевну незлагоду?

— Звідки ви взяли? — насторожено зирнув Метлинський. — Маю непосидючу вдачу.

Не витримав ясного й простого погляду Руданського. Спустив очі й наче стулив окраї мушлі, які був необачно розтулив.

Сидів сухий і неймовірно худий, із запалими очима й щоками, пальці тарабанили по столі в той час, як друга рука підносила до вуст філіжанку.

— Вибачте, — тепло сказав Руданський. — Ми, лікарі, завжди пристосовуємо все до фізіології. Між іншим, чи не був би я корисний вам як лікар? Отак по-дружньому, без гонорарів?

— Ні! — витиснув із себе Метлинський. — Маю цілком достатнє здоров’я. В ці краї я навідався не через хвороби, а через внутрішню потребу змінити обстановку. Боюсь надовго закисати на одному місці…

— А я от кисну тут бозна-скільки часу, — всміхнувся Руданський. — Без надії на зміну.

— Але з музами ви дружите. Як там ваша скриня творів?

— Стоїть. Втілені й невтілені грандіозні заміри, — на вуста Руданського лягла смутна усмішка. — Після падіння "Основи" мені як письменнику ніде дітися. Була колись думка видатися на власний кошт, але власного кошту нема. Крім того, едикт 1863 року. Наші гарячіші голови гадають перенести діяльність до галичан.

Метлинський насторожився.

— Будьте з цим обережні, — сказав тихо. — Бачите: політика й мистецтво — це досить непевна пара. Незвідь-чому вони намагаються лучитися, але з тої сполуки нічого доброго не виходить. Перше вбиває друге й навпаки. Є тут фатальна заклятість.

— Я молодиком теж вірив у фатальну заклятість, — сказав Руданський. — Пізніше перестав. І не через те, що, як лікар, виводжу все з фізіології, а через переконання: всі заздалегідь накреслені приписи умоглядні. Можливо, йде це від того, що ми з дитинства не мали волі мислити й бажати, а завжди комусь чи чомусь улягали. Все залежить від того, хто і як щось робить. Один і справді не може з’єднати політику й мистецтво, а іншому це тільки й дається. Коли захочете колись послухати мої співомовки, побачите там і таке з’єднання.

— Послухати що? — перепитав Метлинський.

— Співомовки. Це мій власний термін. Я ворог запозичених слів. Поезія по-нашому — це співна мова: простіше й зрозуміліше.

— Я залюбки вас послухаю, — сказав Метлинський, розглядаючи кавову гущу, що сіла на дні філіжанки. — Правда, я людина настрою і не хочу домовлятися на певний час. Отож, коли дозволите, нагряну до вас несподівано.

— Буду радий! — засвітився йому назустріч Руданський. — Бо самотою жити — чортів водити!

9

Похитувавсь у плетеному лозовому фаетоні, похитувалася над головою парасоля; Метлинський приплющив очі: великої втоми зажив від довгих розмов. Той лікар був надто незвичайною появою серед

людей та краєвидів цього краю, — майже знав, що там, у скрині, ховає той не полову. Вони приходять бозна-звідки, ці самородки, думав він, і роблять з подиву гідною легкістю те, на чому інший заживає горба. Син кріпака, чи шевця, чи загумінкового попа, з грубим обличчям та неартистичним тілом, викрешує зі свого мозку такі іскри, що не начудуєшся. Не начудуєшся на ту силу, що так і прискає з їхніх тіл, впертість та енергію… Метлинський хитався у колясці, все ще не розплющуючись, на вуста йому ліг тонкий усміх, а в грудях колотилася сіра мішанка. Цей його понурий настрій не руйнував, однак, здобутого в Алупці зачарування: сам Бог послав йому в супровідники цього козарлюгу, і мимоволі напився він від нього сили. Завжди мав цю властивість швидкого переймання — всі імпульси його проголошених світові поезій ішли від книжок, які читав. Саме в цьому й була найбільша помилка, думав Метлинський, треба шукати в собі і в світі емоцій першородних. Зараз, коли в нього й справді безліч вільного часу, він хоче випробувати себе до решти. В глибині душі відчував свою готовість до великого чину: надто часто там нуртувало й бурунилося. Його емоційна система як високо наладнаний музичний інструмент: мав добрий смак і безпомильно впізнавав речі цінні й підроблені. Єдине, чого не зміг досягти, — сили оформити все, а відтак з’явити. Був повен соку, і цей сік треба було в щось вилити. "Вода, сік, молоко — ніщо, коли не набудуть форми посуду, в якому тримаються, інакше розіллються вони й розтечуться, — думалося йому. — Циліндричне тіло склянки, зрізаний конус відра, зрізані кулі водоймищ, ставків, морів — все рідке шукає форми і через те існує. Рідина без форми — дощ, мжичка, тонка плівка". Він думав ці думки й там, у Женеві, але все закінчилося тою ж таки мжичкою, був знищений і розкладений, а з чорних, як ніч, кутків поповзли на нього чорні, як ніч, вужі. Стали на хвости й засичали, а стіни стискались і стискались і ладні були розчавити його. Йому важко ставало дихати й бачити цілий світ. Рвав на дрібнесенькі клаптики своє нікчемне віршування, в якому бачив раніше одкровення, і йому тихо й тужно нила душа. "Я наче каліка, — думав він, сильно стискуючи повіки. — Хочу й знаю, як бігти, а не маю ніг, хочу бачити, а не маю очей". Яке це дивне прокляття: бути так наповненим і не давати тому наповненню

ради! "Ростки, — думав він, — це не дерево і не трава. Хочу ще раз спробувати: або виллється з мене могутня музика, або й жити не варт!"

Він розплющився. Сонце різко поранило очі, аж сльози вибилися на повіки — проїздили поміж скель. Облиті яскравим світлом, вони сяяли, наче підпалені; весь світ оцей світився й мерехкотів; око раділо на зелень і на безмірну синяву над головою, на міріадні спалахи унизу, з моря, але око, яке вбирало ту благодать, було болюще: пило кольори, форми, лінії, бачило трем драглистого повітря, відчувало тугу матерію каменю та землі, фіксувало невимірну ласку неба й моря, розуміло письмена, якими полискувало те море, хапало білі меви, що, впившись небом, гостро ширяли й різали повітря, — світ оцей сонячний розпадався на голубі брили найпрозорішого льоду; серед вогненних жмурів горіло білим вогнем вітрило, а біля нього хиталися темні людські силуети, які пили синє повітря й срібне сонце і знати не знали, що в когось десь, у самотнього якогось мандрівця, страждає й плаче душа, що він, хитаючись у лозовому фаетоні й захищаючись від неба брудним полотняним дашком, дивиться на світ болющим оком і має розчахнуте серце.

10

Все спалювалося вечірнім сонцем. Вода палахкотіла жовтим вогнем, начебто горіло ціле море, видно було навіть гострі списики вогняних язичків. Чи від того моря, чи від розжеврілого вечірнього неба обличчя в людей були пригашені й гарні: жінки поблискували назустріч палкими поглядами, а вуста їхні кармінно полум’яніли. Всі рухалися зумисно сповільнено: жінки начебто для того, щоб їх можна було швидше наздогнати, а чоловіки через те, що озиралися на палахкий вогонь із моря.

Метлинський мимовільно перейнявся цим настроєм і попросив візницю їхати тихіше. Візниця повернув до нього загоріле обличчя, і воно в оранжевому світлі здалося молочно-шоколадним.

— Зараз ніч, пане, впаде!..

Метлинський здригнувся: здалося йому, що й справді ще мить — і впаде на них чорне покривало, загасивши світ і все живе. Загасить пожежу на морі, і люди позасинають, де кого застане пітьма. Морозець продер по тілові Метлинського, він потер великим і вказівним пальцями собі лоба; облите оранжевим світлом обличчя було лагідніше, ніж звичайно.

З таким полагіднілим обличчям він зійшов із фаетона, взяв ключа й пішов, поклацуючи пальцями, через довгий коридор. Тут засвічував уже свічки рудий служка, він здивовано подивився на несподівано зміненого Метлинського, але чемно схилився в поклоні.

— Зараз подам вашому превосходительству вечерю!

— Будь ласка! — тепло всміхнувся Метлинський, і це був, здається, перший його теплий усміх, відколи ступив на цей берег. — І попрошу кілька свічок: маю нагальну працю.

Повернувся, наче військовий, на підборах і став відмикати двері. Поспішав, бо хотів застати в кімнаті те оранжеве світло, захотілося, щоб вона була залита химерними вогняними спалахами.

Так воно й було: палахке море відкидало сяйво і в його вікна, кімната справді грала тихим холодним вогнем, начебто сотні перелесників поселилися в його господі і справляють свої спокійні й колисливі танки.

Став коло вікна й пив ту неземну барву неба і моря. Море блимотіло, і в ньому тушево промальовувалося кілька човнів.

За спиною рипнули двері.

— Вечеря вашому превосходительству! — сказав півголосом служка. — І свічки. Маєте за них заплатити…

— Завтра! — обірвав, не обертаючись, Метлинський. Служка позадкував до дверей, а він не хотів пропустити цього моменту. Зараз воно загасне, оте світло в морі, і впаде всім на голови ніч.

— Ніч упаде! — прошепотів самими вустами і несамохіть приплющився.

Коли ж розплющився, світла вже не було. Отут навколо, на морі, на вулицях і в кімнаті стояла вже ніч. Десь недалеко цокотів копитами кінь і гриміли по бруківці колеса.

"Я таки пропустив той мент", — подумав і різко повернувся. На столі горіла свічка, освітлюючи наготовану їжу, а в дверях стовбичив, як манекен, рудий служка.

— Щось хотів? — спитав Метлинський.

— Може, чогось хотіли ви, ваше превосходительство? — схилився служка.

— Щоб ти забрався, — сказав спокійно Метлинський, і на вустах його заграла іронічна всмішка.

11

Його обличчя костеніло в густо-жовтому світлі. Було залите потом і через це лискотіло; на столі лежав аркуш паперу з кількома написаними рядками; рука Метлинського звелася, схопила перо, і на папері стало одним рядком більше. Він знову впав у задуму; тоскно світилися, наче перламутрові, його очі; з того боку дверей до замкової щілини припав рудий служка, й аж око в нього сльозилося, так видивлявся.

Метлинський не відчував того погляду, був задубілий і знерухомілий; вуста шепотіли, перебираючи й карбуючи слова; здавалося, ті слова зіслизали з його тонких вуст і засипали кімнату. Кожне мало геометричну форму, отож кімната заповнювалася тими геометричними тілами, а він похитувався поміж того накописька. Кілька разів зводилася рука, але й опадала; піт стікав по обличчі краплями, зрештою він не витримав і звівся. Чорна тінь упала на стіну, і від того метнулася від дверей руда постать і пішла, пішла навшпинечках, наче балерина, завернула до кімнати для обслуги і впала на стілець, приснувши, наче кіт.

— Моє превосходительство чи трошки теє, — покрутив він біля голови, — чи со-чи-ни-тель…

Його напарник лежав на ліжку, заклавши ноги на бильце, і колупався скалочкою в зубах.

— А тобі не все одно! — виплюнув застрялий шматочок м’яса. — Платить, то хай собі хоч на голові ходить.

— Не кажи, — серйозніше сказав рудько. — Нещасливий вони народ, ці сочинителі. Ними й поліція завжди цікавиться. А чи треба мені зайвий клопіт? Нє, я тобі таке скажу, Гриша: коли ти вже господін, то не придурюйся, а будь господіном. А то превосходительством каже себе звать, а сам — лайно!

— А може, він і справді превосходительство? — ліниво озвався Гриша.

— Коли б був превосходительством, сочинителем би не був. Це я вже точно знаю, — сказав рудий, і його жовті повіки розважно кліпнули. — Я, брат, оцих панів ого скільки перебачив!..

Метлинський стояв біля розчиненого вікна й дивився на залиту світлом ліхтарів вулицю. Свіже дихання моря холодило йому обличчя, і він пив вільгу на повні груди. Вуста його так само ворушилися, наче хотів засипати геометричними тілами й цю вулицю, і море. Прогуркотів екіпаж, хиталась у ньому широка жіноча постать. Якась молода пара йшла серединою вулиці, тримаючись за руки: дівчина засміялася вуркітливо й закинула голову. І побачив Метлинський щасливе засміяне обличчя, залите мерехким світлом, і здалося йому раптом, що упізнав він те обличчя, — прийшло в цю ніч бозна від якого далекого часу. Це, однак, його не зворушило і не схвилювало: стояв у своєму вікні, холодний і закостенілий, злітали з його вуст холодні й закостенілі слова, оксамитне темно-синє небо сипало на нього прохолодний пил. "Ні, — подумав він, — я надто сухий та холодний. Треба мені стати як квітка, що розпускається в першому промінні…" Він пішов важкою ходою до столу, сперся руками, звісившись до того напівсписаного листка. Йому здалося, що слова, які щойно створив, починають ворушитися. Ясний сонячний ранок він побачив, коли все свіже й оновлене, коли грає палахкотисто на траві роса, а пташки, впившись рожевим світлом і цією росою, чистять і без того голосні горлянки, їхній спів падає голубими ковтками, а служниця підносить йому на таці склянку парного молока. Бере те молоко, і йому солодко пахне потом великої лагідної тварини, що дивиться на світ, і в очах у неї відсвіт народженого неба…

Тиха туга ввійшла Метлинському в душу, він узяв листок, наблизив його до свічки, а коли той спалахнув, швидко поніс до грубки і вкинув туди. Захиталися по кімнаті жовті косми; Метлинський уже сидів за столом, і його рука повільно, літера за літерою, клала на папір нові слова. Він писав довго, може, цілу годину, а коли відкинувся на спинку стільця, обличчя його знову було вкрите потом, а очі порожні. Дивилися кудись у вікно, де вже погасли ліхтарі і стояла глупа південна ніч. Йому раптом захотілося лягти на ліжкові, а прокинутися на батьковому обійсті. Розплющити очі й почути знайомий пристук материних закаблуків. Вона розхилить двері і стане на порозі, вся залита щедрим сонцем, з тою чарівною усмішкою на вустах, яка освітить її обличчя і зробить чудовим. Схилиться до нього поцілувати, і він схвилюється від

молочного запаху, що війне від неї. "Все в’яне й зникає, — думав він, похитуючись на стільці з міцно заплющеними очима. — Немає справжніх повернень, бо минуле — тільки тінь сьогоднішнього. Все життя я жив повернений у минуле. Губив красу сьогочасну, бо тільки коли ставала вона минулим, починав розуміти її красу!"

Він знову почав писати. Писав, зціпивши зуби, і вже не правлячи. Начебто позбувся тугодумності й незмінного страху перед словом. Рипів крізь затиснені вуста химерними, майже, безглуздими словами, і перо його аж повискувало в руках. Хитав головою, мов кінь у запрягу, — відчував ритм і вимірював його, їхав начебто в ніч, і ніч розступалася перед ним. У хворих грудях його почало блідо засвічуватися світло, хоч волів, щоб палахкотів там нестримний вогонь.

Зляканий, вичерпаний, смертельно втомлений, сидів у сірому світлі ранку. Сірі були його очі й обличчя, сірі й погаслі видавалися вуста. Не дивився на стіл, де лежало кілька списаних аркушів, — глуха порожнеча заповнювала його вщерть. Був немов дерево дупласте, і тільки в кутку ока бриніла, наче срібна мушка, загублена, випадкова й майже рожева сльоза…

12

Він вийшов на вулицю. Було порожньо, тільки віддалік замітав вулицю двірник. Лахматий та бородатий, махав мітлою, немов змітав з лиця землі залишки ночі.

Метлинський пішов до моря. Був наче велетенський чорногуз, і двірник, побачивши його, ошкірив рота, повного міцних жовтих зубів.

Метлинський дивився вже туди, де котило сріблисті хвилі море. Крайок неба був рожевий, і рожевий відблиск грав і на хвилях. Все навкруги спало, і тут, віч-на-віч із цим морем та срібними хвилями, відчув він раптом глибоку й високу самотність.

Небо розгорялося все більше. Велика тиша стояла над землею, і тільки хвилі шуміли. Здалося йому, що чує особливу ніжно мелодійну музику: немов сумувала десь скрипка, і в той її чистий плач увіходив помалу темний шум та гуркіт. Наростав, аж доки не покрив тонкого скрипкового жалю — десь неподалець несміливо писнула перша пташка. Озвалася за нею друга, і цей дзенькіт з переливами яскраво вплив у ту першу музику і в її світло. Крізь червоне полум’я, яким палало небо, бризнуло яскраве сонце, і хвилі із срібних раптом позолотіли: побігла по морі червоно-золота стежка. Гори навколо стали темно-руді, навіть брунатні; голосно прогула біля Метлинського бджола, і він аж скинувся: де це вона взялася, бджола?

Поривало уклякнути перед цією стихією й помолитися, як молився тисячу років до цього його пращур, для якого світ був загадковий і сповнений невидимої сили. Відчував той пращур зв’язок між своїми мовленими словами і тією невидимою силою, тож молився й тяг до неба спрацьовані руки, просячи милосердя. Зараз той пращур оселився на якийсь мент у ньому, заговорив раптом плескотом хвиль і неясним гомоном. "Боже мій! — думав Метлинський, озираючись на велике світло, що палало над світом. — Чому дав ти мені спромогу так відчувати, а заліпив мені вуста; чому дав тонкий слух, а не навчив музики, чому око моє так гостро й тонко бачить, а рука мертва?"

Великі сльози раптом викотилися з його очей. Встав, утершись, вуста його зімкнулися щільніше, дивився на сонце мертвим поглядом — вся краса краєвиду поступово вмирала: неживе стало сонце й неживе було море.

Повернувся різко й подався до готелю. Рухи цього разу були злагоджені, сам він випростаний і стрункий. Таким і побачив його Руданський, який повертавсь в повозі з нічного виклику. Він провів поглядом старого поета і дав йому зійти з очей. Зрештою, в обличчі Метлинського було щось таке, що примусило Руданського стулити вуста, коли вже збирався гукнути…

Летів коридором, наче чорна птиця, і рудий служка, який визирнув із кімнати на голосний стукіт його закаблуків, зчудувався від незвичайного вигляду Метлинського: поли чорного плаща розвіювалися, очі були випиті й порожні, а голову поставлено так, наче готувався він до бою.

Повернув ключем за собою і кинувся притьма до валізи. Видобув великий чорний пістолет і, зважившн на руці, дивився якийсь час із усмішкою. Тоді жбурнув його бридливо назад у валізу і в кілька кроків опинився біля столу. Звісився над списаними аркушиками і наче їв їх очима. Відтак схопився руками за голову й закоцюб.

Його привів до тями обережний стук у двері. Зірвався на рівні і швидко прибрав списані листки. Кинувся до дверей і став віч-на-віч із рудим служкою. Той побачив біле, як полотно, обличчя і не стримався, щоб не згукнути:

— Які ви бліді, ваше превосходительство!

— Мені голова болить! — сказав Метлинський самими вустами. — І не називай мене більше цим дурноверхим "превосходительством". Мене звуть Амвросій Лук’янович.

— Але ж це ваш титул? — зробив неймовірні очі служка.

— Так, — відповів роздратованою скоромовкою Метлинський. — Це мій заслужений титул, але я не хочу його вже чути. Всі ми рівні перед небом, і всі ми люди!..

— Слухаю, ваше превосходительство… чи б пак Амвросію Лук’яновичу…

— Все! Залиш мене в спокої… У мене розламується голова.

— Це вітер, ваше превосхо… тобто Амвросію Лук’яновичу. Не кожен переносить його. Шторм наближається.

— Звідки знаєш?

— Таж я виріс тут, у Ялті. Сніданок подавати?

— Сніданок? Хіба вже пора?

— Саме пора, ваше превосходительство, чи б то…

— Ну гаразд, подавай!

Повернувся на закаблуках і пішов просто до вікна. Море вже й справді непокоїлося. Він засміявся коротко й покрутив шиєю, начебто муляв йому комірець.

13

Відчував вітер, який налягав на шибки, окрім того, гойдалася біля вікна гілка якогось тутешнього дерева і крізь розчухране листя проглядали інколи лискучі й надмір схвильовані чайки. Здавалося, чув їхній горловий крик, наростає він в горлі і в нього, начебто сам був птахом і, як птах, відчував хмільне піднесення перед бурею.

Повернувся різко на рип дверей: входив служка.

— На добре вино я можу у вас розжитися? — спитав гостро.

— Скільки завгодно, ваше… Яке бажаєте?

— Сурож білий.

— Є чудовий масандрівський мускат.

Він подумав, що до цього настрою, вітру й чайок більше личитиме все-таки сурож.

— Сурож білий! — попросив він. — Тільки швидше!..

— В одну мить! — хитнувся до дверей служка.

Метлинський подивився на смажену яєчню, вона ще пухиріла й побулькувала жиром. До яєчні було подане татарське біде й каву.

Відчув раптом нехіть до їжі. Так само було й тоді, в Женеві, коли ледве не послав у себе кулю. Зирнув у кутки, чи не визирають звідти чорні звідницькі очі? Було, однак, порожньо, натискав на шиби вітер, і вони, погано притулені до рами, ледь дзенькотіли.

Зайшов служка, обтираючи на ходу пляшку.

— Остання, — сказав без звичних улесливих ноток. — Ледве знайшли для вашого превосходительства.

Голос його став мирний і м’який, було враження, немов вони зробилися по-особливому довіреними змовниками.

— Як тебе звати? — спитав Метлинський, мимоволі потрапляючи в той-таки мирний тон.

— Яків.

Відчував спиною й потилицею, як тремтять під натиском стихії шибки, наливався й сам отаким свіжим та розтривоженим вітром.

— Сідай-но, Якове, вип’ємо по чарці, — сказав просто.

Сурож золотився й іскрився, і Метлинському здалося, коли притулив чарку до вуст, що такий смак повинен мати й той вітер за вікном.

Служка пив, намагаючись вторити рухам Метлинського, малими, короткими ковтками.

— Непогане в тебе обличчя, хлопче, — сказав старий поет, беручись до яєчні. — Я зразу це примітив… Але служба в тебе погана, дуже погана. Купив би собі шматок землі, сад насадив би, навколо ж тут чудові сади, тоді й по землі ходив би гордо…

— Я, ваше превосходительство, бідний, — сказав Яків, і одне його око засльозилося. — Не по кишені мені купить землю й гордо голову носити.

Метлинський знову торкнувся вустами чарки. Здалося йому, зойкнули за шибками всі оті світлі лискучі чайки й кинулися раптом униз, до моря, яке починало вже бунтувати й розгойдувало все більші хвилі.

— А коли б я пособив тобі грішми, га? — раптом сказав гарячим шепотом Метлинський. — Ти б кинув оцю рабську службу й осів би на землі?

— Ну, про це ще помізкувати треба, — сказав розважно Яків. — Прикинути й роздивитися. Таке діло, знаєте, не робиться ні сіло ні впало; хто його зна, може, воно мені, ваше превосходительство, на цій службі й сподібніше? — він раптом підморгнув Метлинському і, вже не чекаючи, поки вип'є той, потягся за пляшкою.

— Так, так! — похитав головою неуважно Метлинський, в цей час знову закричали в нього за спиною чайки.

Йому вже хотілося бути самому.

— Йди вже, Якове! — сказав тихо.

Подивився пласкими, випитими очима, і від того служка миттю втратив самоповагу. Скочив на рівні, й обличчя його знову стало усміхнене і прислужливе. Трохи зігнувсь у карку і виходив отак, задкуючи.

Метлинський повернувся до нього спиною, ковтнув вина і задивився, як метиляється в його вікні розчухрана гілка і як далі за гілкою захоплено ріжуть небо гострокрилі меткі птахи.

14

Море гнало на берег великі хвилі з вінцями білої піни, і вони котилися одна за одною, аж доки не розбивались об каміння, розсипаючись на тисячки сріблистих крапель. Море ревіло й бухкало, наче мало застуджені груди, й обкидало солоними бризками. Метлинський закоцюб на березі, безсилий і пальцем кивнути, — перетворювавсь у темне безлисте дерево, до якого підбиралося море і яке хотіло забрати у свої зелені нетрі. Так, море було зелене-зелене, з білими гребінками, коло берегів хиталася широка смуга шуму, розбивалась і скидалася, шипіла з безсилля чи озлості. Метлинський стрепенувся й кинувся чимдуж під гору, де були будинки й люди. Вітер немилосердно чухрав і без того розпатлані дерева, бив йому в спину, а він ішов зігнувшись — тут, біля моря, не було вже йому чим дихати. Не бачив облич людей, що зустрічалися по дорозі, їхнього здивування чи цікавості — майже біг по хіднику і з посвистом видихував перепалене повітря. Вітер метляв, рвав із пліч тонкий чорний плащ, закидав його на плечі, немовби те чорне з моря гналося за ним услід, ступаючи в п’яти й тягнучи до нього десятки розчепірених кощавих та кігтистих лап. Вже хапало його за рамена, щоб потягти назад, у розбурхану зелену стихію, яка ревла й кашляла за спиною, грозилась і вабила…

Хляпнув дверима й сперся об одвірок, облившись холодним потом. В кімнаті стояла зеленкувата півсутінь, яка густо затоплювала кутки, і від того помешкання здалося круглим і хитливим. Погойдувалися стіни й стеля — стіни немов зсувалися, а стеля приспускалася. Важкі краплі поту покотилися Метлинському на очі, рот було розтулено — старий поет хрипко дихав. Заспокоювався помалу і вже через кілька хвиль ступив дрібними кроками до столу. Витяг стосик листків, густо помережаних хитливим почерком, впав на стілець і довго й важко вдивлявся у поплетені й покручені лінії літер. Проступали з того хаосу окремі слова: мертві речення лежали на білому мертвому полі.

Він зирнув у вікно: чайок не було. Тріпалася тільки за шибкою гілка, і чи та гілка, чи насурмлене, схвильоване небо несподівано влило в його серце холодного, сріблистого миру. Ніколи ще не відчував такого широкого й застиглого спокою, аж навіть хотів подіяти своїм настроєм на ту гілку, що тяглася до його вікна, наче кігтиста лапа, — хотів її заспокоїти й зупинити. Щоб се навколо завмерло і знерухоміло, щоб перестали хитатися стіни, а зеленкуватий сутінок розвіявсь та розчинивсь.

Але в нього не було сили зупинити гілку, а стіни присунулися ближче. Приплющився і струсонув головою: почулася йому раптом далека-далека, тонка й прекрасна пісня, яку колись чув від надзвичайно гарної на вроду дівчини; вона співала дзвінко й захоплено і так чутливо, що в нього аж серце затремтіло.

Звівся й почав рівняти складені в стосик листки. Гортав аркуш за аркушем, і в його грудях побільшало того холодного сріблистого спокою. Зарипів зубами, наче не міг витримати напруги, тоді підійшов до дзеркала й побачив у ньому зелене обличчя. Розширені очі були порожні.

Срібний безмежний спокій сповнював його. В шибку вдарив раптом і затарабанив дощ. Скло покрилося краплями, а розчухрана гілка, яка так довго не могла заспокоїтися, раптом зупинилась і спустила листки.

Легкий морозець перейшов через тіло: стало йому холодно. Дощ тарабанив об піддашок за вікном і все більше закропував шибки.

Метлинський узяв стосик списаного паперу і вкляк біля грубки. Відхилив дверці і почав всовувати один за одним листки. Підпалив і дивився, як корчаться, чорніють і пропадають рядки та слова. Простяг до вогню сухі, сині руки й грівся.

Вогонь загас, лишивши після себе покручені темні смужки. На них проступали ще літери й навіть окремі слова — бронзуватий слід на чорному тлі. Він поворушив коцюбою, і смужки розпалися на дрібні клаптики сажі.

Звівся й підійшов до валізи. Вийняв пістолет, сів у крісло і, звівши курок, спокійно й без найменшого хвилювання натиснув на спуск.

Переляканий служка влетів у кімнату. Просто перед ним сидів у кріслі Метлинський, в руці його ще димів пістолет, а груди були залиті кров’ю.

— Я, здається, не поцілив, — сказав він крижаним тоном. — Будь ласка, покличте доктора Руданського…

Микола Костомаров почув про самогубство Метлинського, тільки-но приїхав до Ялти. Він одразу подався до лікарні й попросив доповісти про себе головному лікареві. Незабаром у дверях з’явилася широкоплеча постать із козацькими вусами. Видно було, що лікар не одну ніч не спав, — коло очей йому проклалися сині кола.

— Я професор Костомаров, — звівся назустріч йому Микола Іванович.

Його утла рука потонула у великій і теплій лікаревій.

— Дуже радий, — сказав Руданський. — Ви, напевно, щодо Метлинського.

— Це мій давній колега й приятель, — сказав Костомаров. — Чи не зміг би я з ним побачитися?

— Поки що ні, — Руданський зморено сів на стілець. — Я роблю все, щоб його врятувати, але моя сила невелика.

— Йому погано?

— Дуже погано, — Руданський звів втомлені очі, і вони дивилися якийсь час один на одного.

— Чи не міг би я чимось допомогти? — тихо спитав Костомаров.

Але допомоги вже не потребувалося. Метлинський розплющив у цей час очі й побачив великого білого птаха, що летів до нього просто зі стелі. Мав той птах великі зелені очі, а крила його срібно сяяли. Метлинський згукнув вражено й почув, як далеко-далеко хтось заспівав ту саму пісню, яку колись чув він від темнокосої красуні. Він побачив і ту красуню, вона також мала крила й зелені очі. Співала, і солодкі дзвенькотливі звуки заповнили світ.

1978 р.